

Veres András¹

FORDULÓPONTOK A KOSZTOLÁNYI-RECEPCIÓBAN²

1.

Esti Kornél étterem működik Pápán, Pacsirta Vendégház Egerszalókon, Aranysárkány patikából három is akad, Budapesten, Agárdon és Miskolcon, és Aranysárkány néven biobalzsamot is forgalmaznak, továbbá sikeres a mezőtúri fiatalokból alakult Esti Kornél Band és az *Édes Anna* musical, nem is beszélve az utóbbival azonos című zenészámról (ezt a Kaukázus zenekar mutatta be) – egyszóval nem lehet panasz napjaink Kosztolányi-recepciójára. Mindezt azért bocsátom előre, mert a hatástörténetnek ezek azok a méltán nevezetes területei, amelyekről nem fogok beszélni előadásomban.

Sajnos, további önkorlátozásra is rákényszerülök. Erről részben éppen Kosztolányi Dezső tehet, aki túl sok műfajban alkotott maradandót, s keltett megérdemelt figyelmet és visszhangot. Ezért eleve lemondok publicisztikája recepciójának ismertetéséről; mindössze annyit jegyeznek meg, hogy a legkeményebb politikai önkényuralom éveiben is tanították követendő mintaként az újságíró iskolákban, s talán csak mostanában, a papíralapú média visszaszorulásával megy ki a divatból.

Kizárólag a magyar nyelvű recepcióról lesz szó, amely jól kivehető trendet mutat – szemben Kosztolányi külhoni megjelenése és fogadtatása szeszélyes, kacskaringós, sokszor véletlenszerű alakulásával. Így is marad elég áttekintenivaló. Magától értetődik, hogy beszámolóm vázlatos lesz, és többnyire egy-két példával beérem. Igyekszem messzemenően támaszkodni a Kosztolányi kritikai kiadás megjelent kötetekre.

2.

A recepciótörténeti áttekintést a művek megjelenését követő kritikai visszhanggal célszerű kezdeni. Ismeretes, hogy Kosztolányi első átütő sikerét *A szegény kisgyermek panaszaival* aratta. A sikernek persze legalább annyira fokmérője az eladott példányszám, mint a méltató recenzióké. *A szegény kisgyermek* mindkettőt tekintve sikeres volt, sőt igen sokáig védjegye lett szerzője művészetének. Nemcsak nemzedéktársai

¹ A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet professzor emeritusa.

² A *Kosztolányi Dezső az oktatás és kutatás metszéspontjában* című tanácskozáson 2017. november 25-én elhangzott előadás javított szövege.

gondolták – Karinthyval az élen –, hogy Kosztolányinak ez a legsajátabb hangú és látásmódú műve, hanem még huszonöt évvel később József Attila is az *Összegyűjtött költeményeiről* írt kitűnő bírálatában úgy hivatkozott rá, mint az egész lírai életművet reprezentáló modellre.³

Magának Kosztolányinak is sokáig ez volt kedvenc verseskötete, ezt tekintette költészete etalonjának. Mindent megtett a siker tartósítása érdekében, s hogy *A szegény kisgyermek* ellenálljon az időnek és a megszokásnak, folyamatosan bővítette az újabb kiadásokat, sőt időnként el is hagyott szövegeket, a kötet kompozícióját pedig több ízben átalakította. A tízes években írt csaknem valamennyi jelentősebb versét utóbb beemelte a ciklusba. Csak a hatodik kiadás után zárult le véglegesen a kötet átalakulása – a folytatásnak szánt új ciklus, *A bús férfi panasza*i váltotta meg, illetve váltotta le.⁴

Később Kosztolányi számára terhes lett *A szegény kisgyermek* népszerűsége. Nem véletlen, hogy az *Édes Anna* utolsó fejezetében, ahol magát is szerepelteti, az őt politikai kétkulacossággal vádoló, kifejezetten ellenszenvesnek ábrázolt Druma ügyvéd és kortesei mindössze annyit tudnak mondani róla – ezt is bizonytalanul –, hogy hírlapíró és verset írt valami gyermekről.

Regényei közül csupán kettőről nyilatkozott szívesen és többször is: *A véres költőről* és az *Édes Annáról*. A Nero-regény esetében az is motiválhatta őt, hogy ez volt az első nagyobb szabású vállalkozása, de legalább ennyire ösztönözte az, amiben közös az *Édes Annával*: szándéka szerint mindkettő a közelmúlt, az ellenforradalmi idők meglehetősen kínos, akkor még eleven anomáliáit tűzte tollhegyre. Különös egybeesés (és talán visszaigazolás is), hogy a kortársi recepció éppen ezt a két regényt tüntette ki a legnagyobb figyelemmel és elismeréssel. S föltehetően az olvasókat is motiválta aktualitásuk.

Ám a fogadtatás jóval visszafogottabb volt annál, mint amilyenek ma el tudjuk képzelni. A húszas évek irodalmi elitje – Babitshoz hasonlóan – nem tartotta eléggé súlyosnak Kosztolányit, életidegen, kicsit felületes, csak a mesterségében jártas formaművésznek vélte őt, s nem igazán tudott mit kezdeni játékos pózaival. Az akkori literátus közvélemény mindenekelőtt Ady, Babits és Móricz bűvöletében élt. Példaképpen a kiváló érzékenységű kritikust, Komlós Aladárt idézem, aki a *Korunk* 1927. évi februári számában publikált cikkében a magyar széppróza 1926. évi termését tekintette át. Egyetlen regényt talált remekműnek, Móricz Zsigmond *Kivilágos kivirradtig* című regényét, míg az *Édes Annát* csupán úgy említi, mint jól sikerült alkotást.⁵ Nem vitatva Móricz regényének kiválóságát (sőt az életmű kiemelkedő

³ JÓZSEF Attila, Kosztolányi Dezső, *A Toll* 1935/5, 151.

⁴ Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *A szegény kisgyermek panasza*i, kritikai kiadás, szerkesztette GYÖREI Zsolt, Pozsony, Kalligram, 2014.

⁵ Vö. KOMLÓS Aladár, *A magyar irodalom 1926-ban: A magyarországi magyar irodalom, Korunk*, 1927/2, 83–84.

darabjának ismerve el) sem tudom elfogadni – napjainkból visszatekintve – az *Édes Anna* hátrább sorolását.

Jellemzőnek tartom az akkori helyzetre, hogy 1929-ben Kosztolányit mentető véleménynek számított Németh László vélekedése, miszerint „aligha tartozik e század legkiválóbb öt magyar lírikusa közé, mint műfordító minőségben Tóth [Árpád] és Babits mögött marad, regényei már célkitűzésük, s viszonylagos életszegénységük miatt se állíthatók Móricz, Babits, vagy akár Kassák, Kaffka [Margit] legjobb regénye mellé. Mégis egyike ő e kor elmoshatatlan klasszikusainak. Nem egyes műveivel, de munkássága egészében nagy.”⁶ A kortársak a *Nyugat* első nemzedékének költői közül Ady és Babits mellett Tóth Árpádot is többre becsülték, némelyek Juhász Gyulát is. Márpedig Kosztolányit elsősorban lírikusként tartották számon, szépprózáját a harmincas évekig másodlagosnak, mellékutakra való kalandozásnak tekintették.

József Attila,⁷ majd Németh László voltak azok, akik hamar felismerték Kosztolányi szépprózájának jelentőségét. 1933-ban Németh már azt írta róla, hogy „prózánk legnagyobb mestere lett”.⁸ Kosztolányi, aki az Ady-revízió idején elhidegült Babitstól, nem véletlenül bízta a Zeneakadémián megtartott szerzői estjének bevezetését Németh Lászlóra, aki időközben ugyancsak összekülönbözött Babitscsal. Németh szerencsés módon talált rá arra a formulára, melyet később sokan átvettek tőle. „Az, hogy költő – mondta Kosztolányiról –, verseiből tudtam meg; azt, hogy nagy költő, regényei bizonyították be.”⁹

Föltehetően Kosztolányi alulértékelése is közrejátszott abban, hogy írói féltékenységgel magyarázzák az Adyról írt pamfletjét. Mint ahogy őt magát is részben ez motiválhatta abban, hogy megértő legyen a még inkább alábecsült József Attila iránt. Regényeit üdvözölték ugyan a kritikusok, de Novák Antal öngyilkossága majdnem annyira zavarba ejtette őket, mint Édes Anna gyilkossága. Az *Esti Kornélt* pedig szinte általános értetlenség fogadta. A kötet bizonytalan műfajának és a címszereplő hasonló voltának megítélésében feltűnően tanácstalanok voltak. Közismert Babits Mihály lekezelő vélekedése (mellyel annyira felbőszítette Kosztolányit, hogy válaszképpen közzétette az *Esti Kornél énekét*), de még az *Édes Annáról* kiváló recenziót író Kárpáti Aurél sem tudott mit kezdeni az *Esti Kornéllal*.¹⁰ A kötet 1933-as megjelenése idején egyedül Németh Andor ismerte fel, hogy a magyar széppróza radikális megújításának

⁶ NÉMETH László, Kosztolányi Dezső, *Erdélyi Helikon*, 1929/3, 190. Kötetben N. L., *Két nemzedék, Tanulmányok*, Budapest, Magvető–Szépirodalmi, 1970, 108–116.

⁷ József Attila már 1930-ban hírhedt Babits-pamfletjében „formaművész”-nek nevezte Kosztolányit, aki „így írja a legszebb magyar prózát” – lásd József Attila, *Az Istenek halnak, az Ember él, A Toll*, 1930. január 10., 12. – Lásd még JÓZSEF Attila, *Tanulmányok és cikkek 1923–1930, Szövegek*, kritikai kiadás, közléteszi HORVÁTH Iván et al, Budapest, Osiris, 1995, 220.

⁸ NÉMETH László, *Magyar irodalom 1932-ben*, in *Két nemzedék*, 388.

⁹ NÉMETH László, Kosztolányi Dezső [1933], in *Két nemzedék*, 119.

¹⁰ Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél*, kritikai kiadás, szerk. TÓTH-CZIFRA Júlia és VERES András, Pozsony, 2011.

kísérletéről van szó,¹¹ s véleménye csak az 1990-es években – több mint félszázaddal később – vált általános meggyőződéssé.

Kosztolányi persze fölöttébb elégedetlen volt a kortársai által kijelölt írói rangjával. Nemcsak Ady rosszmájú kézjegye, az „irodalmi író” bélyege bántotta meg életre szólóan, hanem a literátus közvélemény kényelemszeretete is, lehorgonyzása *A szegény kisgyermek* költőjénél. Adyról írt pamfletjének befejező sorait föltehetően önmagára is értette: „Tapasztalat szerint nálunk nemigen szokták átértékelni az irodalmi ítéleteket. Egyes költők megrögződnek azon a helyen, ahová egyszer beskatulyázták őket.”¹² Egyik leghívebb barátjához, Füst Milánhoz írt 1928. június 5-i keltezésű levele kellőképpen érzékelteti, hogy rossz pillanataiban mennyire visszhangtalannak ítélte írói működését: „Nekem fáj, hogy itt vagyok az életem közepén, haszontalanul, kezemben egy mesterséggel, melyet úgy ismerek, mint kevesen, elég tudással, bírhatatlan becsvággyal, jóindulattal, szorgalommal, s nem figyel rám senki. Értsd meg: senki.”¹³

Személyének megítélésében különös módon éppen az Ady-revízióval vette kezdetét az a kedvező fordulat, amely a harmincas évek derekán teljesedett ki. Jóllehet a vita során lehurrogták őt, de a korábban puhánynak és gerinctelennek vélt Kosztolányi kiállása meglepetést keltett, imponáló volt. Önéletrajzi regényében Vas István úgy fogalmaz, amikor felidézi első találkozását a pamflettel, hogy a bálványdöntés ereje legyőzte benne a konzervatívnak tudott Kosztolányi iránt érzett fenntartásait. Tulajdonképpen hamarabb vette észre Kosztolányi bátorságát, mint költészetét.¹⁴

A húszas-harmincas évek fordulójától Kosztolányi már tudatosan rájátszott a közhangulat megváltozására. Ezt szolgálta az 1930 elején publikált *Lenni vagy nem lenni* című nagyszabású esszéje is, melyben látványosan védelmébe vette a magyar irodalom ügyét. Még inkább híveket szerzett neki, amikor a magyar Pen Club elnökeként Móricz és Krúdy díjazását kezdeményezte, amiért a konzervatív tábor lemondásra kényszerítette őt. Élete alkonyán, halálos betegen adatott meg számára, hogy *Összegyűjtött költeményei* (1935) és szépprózai életművét megkoronázó *Tengerszem* című novelláskötete (1936) meghozta az egyöntetű, feltétlen elismerést.

3.

Az irodalomszociológia szerint a döntő és legszigorúbb válogatást az életrajzi zónát követő első generáció végzi el: halála után tíz, húsz vagy harminc évvel minden író találkozik a feledéssel. Ha át tudja lépni ezt a rettegett küszöböt, az írólakosság

¹¹ Lásd i. m. 659–665.

¹² KOSZTOLÁNYI Dezső, Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről, *A Toll*, 1929/13. 21.

¹³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Réz Pál, Budapest, Osiris, 1996, 568.

¹⁴ Vas István, *Nehéz szerelem*, Budapest, Szépirodalmi Könyviadó, 1972, 547–548.

tagjává válik, és folytonos továbbélése biztosítva van – legalábbis addig, amíg a születésénél jelenlevő civilizáció kollektív emlékezete tart. Mindez Kosztolányi esetében rendhagyóan alakult, mert az irodalmi élet természetes folyamatába hatalmi szóval beavatkozott a politika, illetve a történelem. Tulajdonképpen kétszer is.

Először, nem sokkal Kosztolányi halála után az elkomoruló, háborúval fenyegető európai helyzetben az ő fanyar és szkeptikus, ugyanakkor pazar humorral enyhített társadalom- és létértelmezése józan és megbízható kilátópontnak tűnt sokak szemében. Műveit sorra adták ki újra, sőt publicisztikáját és értekező szövegeit is, tíz kötetben összegyűjtve, ezeket Illyés Gyula rendezte sajtó alá. Tulajdonképpen ekkor került először egyensúlyba költői és elbeszélői teljesítményének értékelése. Már igen korán, 1938-ban két kismonográfia született életművéről (Baráth Ferencé és Szegzárdy-Csengery Józsefé), s megjelent Kosztolányi Dezsőné életrajzi regénye is, amely nagyban segítette az író növekvő népszerűségét. 1943-ban az *Aranysárkány* és az *Édes Anna* már a nyolcadik (kötet)kiadásnál tartott, a *Pacsirta* az ötödiknél, a *Nero, a véres költő* pedig 1944-ben a hetediknél. A negyvenes évek elején bekerült a gimnáziumi tankönyvekbe is. Az egyik 1943-as recenzió „egyre fokozódó Kosztolányi-kultuszt” emleget.¹⁵

Féja Géza a következőképpen próbálta felhívni a figyelmet az *Édes Anna* új (1943-as) kiadására: „Kosztolányi újjászületését éli, legapróbb cikkecskéit is kiadják, áradó tanulmányok tömege jelenik meg róla, annál furcsább, hogy az »Édes Anna« új kiadásáról szót se hallunk. Első kiadását sem kísérte hozsánna, holott ama Kosztolányi művek közé tartozik, melyek megmaradnak, mert múlhatatlan az emberi mondanivalójuk.”¹⁶ De Féja aggodalma alaptalannak bizonyult, mivel az első, 1926-os megjelenése óta nem fordult akkora érdeklődés a regény felé, mint ekkor. A *Pacsirta*-ról is több cikk és közlemény jelent meg 1943-ban, mint első kiadását követően.

Kosztolányi népszerűsége töretlen a háborút követő években is. A Magyar Közvéleménykutató Intézet 1947-es budapesti adatfelvételében Kosztolányi a hetedik helyen áll a felnőtt népesség legutoljára olvasott olvasmányainak szerzői között, az *Édes Anna* pedig a 10. helyen a legkedvesebb öt könyv között.¹⁷ Bár nem rendelkezünk hasonló adattal arról, hogy az író társadalomban mekkora volt a presztízse, valószínűsíthető, hogy meglehetősen nagy – legalábbis ezt látszik bizonyítani, hogy amikor 1947-ben politikai támadás indult személye és életműve ellen, az írók közül sokan próbáltak tiltakozni.

Tulajdonképpen ekkor avatkozott bele a történelem másodszor is recepciója alakulásába. A polgári irodalommal való leszámolásnak ő lett az egyik első áldozata. Ezt egyrészt éppen a népszerűségének köszönhette, a másik kézenfekvő indíték pedig

¹⁵ LŐRINCZ László, *Édes Anna*: Kosztolányi Dezső könyve, Révai kiadása, 1943, *Erdélyi Helikon* 1943/11, 664.

¹⁶ FÉJA Géza, Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*, *Reggeli Magyarország* 1943/10, 5.

¹⁷ Vö. LEVENDEL Ádám, Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945–1949), *Jelkép* 1984/4, 124.

az volt, hogy baloldali körökben nem felejtették el és nem bocsátották meg neki a kommün bukása utáni Pardon-rovatos korszakát, ami viszonylag könnyű prédává tette őt. A klasszika-filológus Szabó Árpádot bízták meg azzal, hogy leszámoljon Kosztolányival. Magától értetődő volt számára, hogy vádiratát az Adyval való el-
lentétre építse.¹⁸

Nem hagyott kétséget a - végül hatalmi szóval eldöntött - „vita” valódi tétje felől: „A Kosztolányi-kérdés – valljuk csak be őszintén – a magyar irodalom és ezen keresztül a magyar szellemi élet jogfolytonosságának a kérdése is. Mert arról van itt szó voltaképpen, hogy a Petőfi–Vajda–Ady–József Attila vonal lesz-e szellemi fejlődésünk értékmérője, vagy a másik, az Arany–Babits–Kosztolányi és az utóbbi kettő mai epigonjainak vonala.”¹⁹ Tehát egy szocialista szellemben megszabott új magyar irodalmi kánon kialakítása volt a cél, s ebbe Kosztolányi nem fért bele. Az 1948/49-es rendszerváltást követően lecsökkent, majd évekig teljesen szünetelt műveinek kiadása.

A megítélés ingamozgását jól reprezentálják Németh Andor Kosztolányiról szóló írásai. Az emigrációba kényszerült Németh Andor a húszas évek elején még fölöt-
tebb kritikusan írt Kosztolányiról, hazatérése után azonban egyre inkább megbékélt vele. Igaz, az 1929-es revíziós vitában még Ady mellett foglalt állást, akit a modern magyar költészet legnagyobb alakjának ismert el, de 1933-ban, az *Esti Kornél*ről írt recenziójában, már az Ady-pamfletet (is) úgy fogta fel, mint szerzőjének *közvetett önkritikáját*, a századelő „betegesen-céltalan esztéticizmusa” fölött gyakorolt ítéle-
tét.²⁰ Még tovább ment el abban az 1937-es, a *Szép Szó*ban megjelent írásában, ahol a magyar irodalom Európához való viszonyát vizsgálta. Kevésbé meglepő, hogy vá-
lasztott témája felől előnyösebb megvilágításba került a hasonlíthatatlanul műveltebb Kosztolányi, mint Ady.

Annál érdekesebb, hogy Németh Andor ekkor már nemcsak folytathatatlannak tartotta Ady hagyományát, hanem vele szemben éppen Kosztolányit nyilvánította korszerűnek, őt tette meg az újabb költőnemzedék eligazodási pontjának: „Ebben az időben irányult a figyelem Kosztolányi Dezsőre [...] Egyszerű, de vakítóan érzékletes, kristálytisza, ízességében is puritán, gazdaságos nyelvezete, szemléletének mérsék-
lete és ízlése követésre méltó példaként hatott kortársaira. A művészi szertelenségek kultuszát fegyelmező hatása alatt a művészi magatartás fegyelmezettsége s a kifejezés gondja váltotta fel. Így talált vissza Kosztolányi tapintatos irányítása mellett a *Nyugat* utáni harmadik nemzedék a nyelvtisztaság és a művészi öncélúság jegyében úgy a legnemesebb értelemben vett magyar hagyományokhoz, mint a legszélesebben értelmezett európaisághoz.”²¹

¹⁸ SZABÓ ÁRPÁD, Polgári költészet, népi költészet: 1. Kosztolányi, *Valóság* 1946/11, 1–24.

¹⁹ SZABÓ ÁRPÁD, Írástudóknak való, *Valóság* 1947/3, 202.

²⁰ *Esti Kornél*, 662.

²¹ NÉMETH ANDOR, A magyar irodalom és Európa, *Szép Szó* IV. kötet II. rész [14–15. szám], 74–80. Új kiadása: in *Mi a magyar most? Tanulmányok a magyar jelen legfontosabb kérdéseiről*, Budapest, Cserépfalvi–Gondolat–Tevan, 1990, 76–82.

Németh Andor folyamatos művészi emelkedésnek látta Kosztolányi pályáját, és a nyitányát, *A szegény kisgyermeket* becsülte legkevésbé. A következő nemzedék olyan kiválóságai is, mint Vas István és Ignótus Pál, *A bús férfi panaszeit* többre tartották, mint a nevezetes korai ciklust. Szomorú fejleménye a negyvenes-ötvenes évek fordulójának, hogy az újabb emigrációból hazatért és névleg a *Csillag* főszerkesztőjeként működő Németh Andor – engedve a korabeli politikai nyomásnak – visszatért Ady kritikátlan magasztalásához.

4.

Csupán 1956-ot követően tört meg a jég, s kezdtek Kosztolányi műveit újra kiadni. Az *Aranysárkány* először 1956-ban jelent meg ismét, a novellák három kötete, a *Pacsirta* és a *Nero, a véres költő* 1957-ben, *Összegyűjtött versei* 1962-ben, s végül az *Édes Anna* utoljára, 1963-ban. Az *Édes Anna* hosszú eltiltása Kun Béla szerepelte-tése miatt történt. A Szovjetunióban hamis vádak alapján kivégzett Kun Béla nevét tilos volt kiejteni az ötvenes évek elején, 1956-ban bekövetkező rehabilitációja után viszont azt hozták fel a regény ellen, hogy a népbiztos menekülésének leírása meg-rágalmazza őt.²² Elképzelhető, hogy immár a kihagyott húsz évet próbálták behozni, mert az *Édes Anna* 1963-as megjelenését követően egymást érték az újabb kiadások és kritikai méltatások – annyira, hogy Sőtér István 1965-ben jónak látta felemelni szavát a regény túlértékelése ellen. Kitűnő Kosztolányi-esszéjében az *Aranysárkányt* helyezte Kosztolányi elbeszélő művészetének csúcsára.²³

A kultúrpolitikai viszonyok fokozatos enyhülésével, Bóka László, Sőtér István, Kiss Ferenc és mások erőfeszítéseinek eredményeként, Kosztolányi kezdte elnyerni az őt megillető helyet az irodalomtörténet-írásban és a literátus közvéleményben. (Bár az utóbbit illetően csak találgatni lehet – hiszen műveihez új kiadások híján is hozzá lehetett jutni, az egyes írói műhelyek nem publikált értékrangsorában pedig mindvégig megőrizhette előkelő pozícióját.) Csak a hatvanas évek végétől rendelkezünk olvasáskutatási adatokkal, de ezek csaknem kizárólag a szépprózai életművére vonatkoznak. Az öröndetesen szaporodó értelmezésekből is az olvasható ki, hogy elsősorban Kosztolányi elbeszélő művészete kapott egyöntetű elismerést. Sőtér István már 1957-ben érzékelte, hogy nem egészen méltányosan szorítja ki a köztudatból a költő Kosztolányit a prózaíró.²⁴ Alighanem a kultúrpolitika által korábban favorizált Móricz iránti megfáradás is szerepet játszott abban, hogy Kosztolányi egyre inkább elébe került.

Abban is konszenzus alakult ki, hogy költői életművéből a kései *Számadás* ciklus a legjelentősebb, legalábbis a többi ciklusához képest. Németh G. Bélának 1966-ban

²² Vö. *Édes Anna*, 585–586.

²³ SÓTÉR István, Kosztolányi Dezső, *Kritika* 1965/4, 26–34. Lásd még *Édes Anna*, 841–842.

²⁴ SÓTÉR István, Kosztolányi összes novellái, *Magyar Nemzet* 1957. szeptember 20.

megjelent nagy hatású tanulmánya az önmegszólító verstípusról nemcsak az elsők között nyomatékosította ezt, hanem a József Attilával való rokonságára is utalt.²⁵ Tandori Dezső is nagyobb kritikával közelített *A szegény kisgyermek* kötet darabjaihoz,²⁶ mint a *Számadás* ciklus „félhosszú” verseihez, amelyek elemzése szinte mintául szolgált a nyolcvanas években a kezdő költőpalánták számára.²⁷ Természetesen az egyes verseket illetően (ahogy az elbeszélő művek esetében is) erősen megoszlottak a vélemények. Ismeretes, hogy 2001-ben a *Korunk* című folyóirat szerkesztősége körkérdezt intézett mintegy száz költőhöz, irodalomtörténészhez, kritikushoz, és arra kérte őket, hogy nevezzék meg az általuk legszebbnek tartott tíz 20. századi magyar verset, s ebben az alkalmi közvélemény-kutatásban nem kis meglepetésre a *Hajnali részegség* végzett az első helyen. (2010-ben pedig többnapos konferenciát tartottak Újvidéken Kosztolányi népszerű költeményéről, s ennek anyaga később kötetben is megjelent.)²⁸

Hasonlóképp szóródtak a vélemények a széprózai művekről, voltak, akik a Nero-regényre, mások a *Pacsirtára* vagy Kosztolányi egyik-másik novellájára esküdtek. Ha mégis megkockáztatható egyetlen mű kiemelése a többi közül, a hatvanas-hetvenes években föltehetően az *Édes Anna* iránt mutatkozott a legnagyobb érdeklődés. S ha a kedveltséget nem is, de az ismertséget bizonyosan befolyásolta, hogy mit válogattak be az iskolai olvasmányok közé. A hetvenes évek gimnáziumi tantervében mindössze a *Fürdés* című elbeszélés és a *Boldog, szomorú dal* szerepelt. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján bevezetett tantárgyi reform során az *Édes Anna* és a *Hajnali részegség* lett kötelező gimnáziumi tananyag, továbbá még egy-egy választható verse és novellája. Az irodalomoktatás ekkor igazolta vissza Kosztolányi rangjának emelkedését a hivatalos irodalmi kánonban.²⁹

Távolról sem túlzás Kosztolányi írói rehabilitációjáról beszélni, amely már a hatvanas években megkezdődött. A hetvenes években megjelent monográfiák (Kiss Ferenc és Rónay László munkái) egyértelműen jelezték irodalomtörténeti újraértékelését. Kiss Ferenc, akivel *Az érett Kosztolányi* című könyvének megjelenése alkalmából 1979-ben interjú készült a szabadkai *Üzenet*ben, hangsúlyozta az író politikai megítélésének megfordulását: „Sokáig voltam az irodalompolitika mostohafia, így némi

²⁵ NÉMETH G. Béla, Az önmegszólító verstípusról, Különös tekintettel József Attilára, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1966/5–6, 546–571.

²⁶ TANDORI Dezső, *A zsalu sarokvasa, Irodalmi tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1979, 9–30.

²⁷ TANDORI Dezső, *Az erősebb lét közelében, Olvasónapló*, Budapest, Gondolat, 1981, 75–103.

²⁸ Lásd *Hajnali részegség*, szerkesztette FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2010.

²⁹ *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1978, 81. Lásd még *Tankönyvháború, Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes–nyolcvanas években*, sajtó alá rendezte, szerkesztette és az összekötő szöveget írta PÁLA Károly, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete–Argumentum Könyvkiadó, 1991, 27–88.

hittel mondhatom: Kosztolányi igen kedvelt szerző Magyarországon, a »hivatal« is kedveli, s még azt sem mondhatom, hogy eszméi ellenére.”³⁰

Míg korábban az *Esti Kornéllal* kapcsolatban Kosztolányi erkölcsi nihilizmusát és cinizmusát hangsúlyozták, a hetvenes évek végére ez teljesen áthangolódott – például arra, hogy „meggyőződéses kiábrándult” volt, aki a semmi ellenében ragaszkodott annyira az élethez és értékeihez; Esti Kornélt pedig „nehéz, szigorú erkölcs” jellemzi – és ezt nem akarja, Ottlik Géza írta –, hiszen meg tudja őrizni azt a gyermekfővel átélt elragadtatást, amivel egykor „a létezését fogadta”.³¹

Az irodalmi közvélemény megváltozását igen találóan jellemezte 1975-ben Illyés Gyula, amikor egy interjúban az őt kérdező, Ady presztízisének csökkenésén sajnálkozó Dér Zoltánnak ezt válaszolta: „A lényeg az, hogy korszakunkban egész Európában mindenütt áttolódott az etikai értékelés az esztétika irányába. [...] Az esztétikai szempont lett úrrá, ahogyan én látom, például csaknem az egész francia lírán, az új regényen. Már nem is érdekes, hogy mit mondanak, csak az, hogy miképp. Teljesen a mallarméi irány győzött, tehát a játékoság, a szemnek való. A maga módján Kosztolányi is vátesz volt: a művészi jövőt jobban megérezte, mint Ady és Babits, mert lám a jelen a homo aestheticusra néz.”³²

Természetesen elsősorban az olvasók körében – a befogadás-vizsgálatok által is mért – folyamatosan növekvő népszerűségének volt köszönhető Kosztolányi emelkedő presztízse. Amennyire meg lehet állapítani, ez összefüggött (a Vas István által hangsúlyozott nyelvi közvetlensége, „stílus-realizmusa” mellett) azzal az ekkoriban domináló, óvatos izlésbeli beállítottsággal is, amely a klasszikus és a modern irodalom határán egyensúlyozva kereste kedvenceit. Ráadásul a hetvenes, majd a nyolcvanas években az írók is felfedezték a maguk számára Kosztolányit. Ismeretes, hogy az egyik kezdeményező Esterházy Péter volt, már a *Pápai vizeken ne kalózkodj!* című korai, 1977-ben megjelent elbeszéléskötetében „hivatkozott” Kosztolányira. „Mint pincér, Kosztolányit tartom mesteremnek” – jelenti ki igen határozottan, bár nem kevés iróniával a ciklus főszereplője.³³ Esterházy a Kosztolányi-centenáriumra írt ünnepi beszédét az önmagától – a *Pápai vizeken*-ből – vett idézettel indította, talán ezért választotta címnek azt, hogy *Ünnepi beszéd és rekonstrukció*.³⁴

A nyolcvanas évek változásainak légkörében még Király István is újra aktuálisnak érezte Kosztolányit – ifjúsága meghatározó élményét, akit utóbb megtagadott –, és

³⁰ DÉR Zoltán, Egy mű birtokbavétele, *Beszélgetés Az érett Kosztolányiról* [Kiss Ferencsel], *Üzenet* (Szabadka), 1979/12, 754.

³¹ MÁRVÁNYI Judit, A novellista Kosztolányi, in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kulcs*, válogatta és a tanulmányt írta MÁRVÁNYI Judit, Budapest, Szépirodalmi, 1977, 544–549., illetve OTTLIK Géza, Kosztolányi novelláiról, *Vigilia* 1978/5, 315–316. Kötetben *Kosztolányi* címmel O. G., *Próza*, Budapest, Magvető, 1980, 287–288.

³² DÉR Zoltán, Illyés Gyula Kosztolányiról, *Üzenet* (Szabadka), 1975/2–3, 85.

³³ ESTERHÁZY Péter, Nincsen címe; ez sem az, in E. P., *Pápai vizeken ne kalózkodj!*, Budapest, Magvető, 1977, 72.

³⁴ Lásd in ESTERHÁZY Péter, *A kitömött hattyú*, Budapest, Magvető, 1988, 43.

esszék sorozatában próbált meg szembenézni az életmű kiemelkedő alkotásaival és lezáratlan problémáival.³⁵ Az író születésének centenáriumát 1985-ben a teljes irodalmi élet ünnepelte – a szépirói is, a tudományos is. Voltaképpen ezt az időpontot szokás a Kosztolányi-reneszánsz nyitányának tekinteni.

5.

A centenárium persze csak egy kitüntetett alkalom volt Kosztolányi újrafelfedezésére és reklámozására. Ahhoz az íróknak kellett öt vállukra emelniük, hogy ne csupán hagyomány legyen, hanem eleven, időszerű, izgalmas kortárs, aki megszólít és aki megszólítható. Nem is tudom, melyik szó a leginkább megfelelő rá: recepció? revitalizáció? reinkarnáció? Nem véletlenül váltotta fel az életmű rangsorának élén az *Édes Annát* a sajátosan nyelvi és irodalmi problémákat is feszegető *Esti Kornél*. Illyés Gyula jó szemére vallott idézett nyilatkozatában, hogy nemzetközi összefüggésbe állította Kosztolányi meglepő diadalútját. De valójában a *posztmodern* volt az a vélelmezett irány, amely ekkor nálunk is harci riadóként jelezte a széppróza megújításának útját, s általánosan elfogadott véleménnyé vált, hogy jószerével az *Esti Kornél* az egyetlen jelentős mű a magyar irodalomban, amely kétségbevonhatatlanul a posztmodern előzményének tekinthető.

Szegedy-Maszák Mihály találóan fogalmazott, amikor az *Esti Kornél* sikerét „a *posztmodernnek* nevezett magyar próza alakulásával” magyarázta.³⁶ A posztmodern elnevezéssel ugyanis könnyű volt visszaélni, amit jól mutat, hogy rá hivatkozva olyan, merőben különböző érdeklődésű és technikájú szerzőket próbáltak közös nevezőre hozni, mint Esterházy Péter, Nádas Péter és Spiró György. Más kérdés, hogy az *Esti Kornél* poétikai újításai, ötletei kimeríthetetlen forrást jelentettek-jelentenek értelmezői számára, mint arról elsőként Bori Imre és éppen Szegedy-Maszák Mihály elemzése győzhették meg a szakmát.³⁷ És nemcsak a hivatásos irodalomértelmezők, hanem a hivatásos írók számára is.

Példaképpen a kötet *Kilencedik fejezetét*, a bolgár kalauznak – az elbeszélő és az olvasó előtt egyaránt – homályban maradó történetét említeném, melyben az elbeszélő úgy folytat társalgást a bolgár kalauzzal, hogy mindössze két szót ismer bolgárul, következképp sejtelve sincs, vagy csak sejtései lehetnek arról, hogy mit mond a másik. Ez a kis remekmű szinte provokálta továbbírását, és akadtak is vállalkozók a homály elosztatására: „kiderítették”, hogy azon az éjszakán valójában miről is mesélhetett a

³⁵ KIRÁLY István, *Kosztolányi, Vita és vallomás: tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1986.

³⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Az újraolvasás kényszere: *Esti Kornél, Alföld* 2002/11, 89. Kiemelés tőlem – V. A.

³⁷ Vö. BORI Imre, Kosztolányi Dezső regényei: *Esti Kornél*, in B. I., *Tanulmányok [Újvidék]*, 3. füzet 1971, 90-95; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Az *Esti Kornél* rétegei, in Sz. M. M., „A regény, amint írja önmagát”, *Elbeszélő művek vizsgálata*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1980, 103-151.

bolgár kalauz. (Egy könyv is megjelent – stílszerűen közös bolgár–magyar, kétnyelvű kiadásban –, melyben három bolgár és öt magyar író adta elő a maga változatát.³⁸)

Kosztolányi újdonsült szerzőtársai nem riadtak vissza attól sem, hogy korrigálják a Mestert. Az eredeti szövegnek ugyanis kényes pontja (legalábbis némelyek szerint) az elbeszélő alig leplezett fölényérzete, sőt arroganciája – ami nemcsak a kalauz társadalmi helyének szól, hanem bolgárságának is. A kétnyelvű kötetben szereplő magyar szerzők igyekeztek leszámolni az állítólagos diszkriminációval. Cserna-Szabó András novellájában az alkalauz arról beszél az utasnak, hogy miképp készítette a saját kutyájából testvére segítségével csevapcsicsát, precíz részletességgel leírva, hogy miként nyúzták meg a szerencsétlen állatot, hogyan folyatták ki vérért és trancsírozták szét a testét. Azaz Cserna-Szabó eljátszik a „barbár Balkán” hiedelmével, a parodisztikusra nagyított jelenet éppen azokat az előítéleteket leplezi le, akik szerint valahogy így készül el Bulgáriában a vasárnap ebéd.

Vathy Zsuzsa viszont (a kötetben nem szereplő) 2006-ban publikált *Bolgár kalauzom* című novellájában úgy kezeli a problémát, hogy megfordítja a szerepeket, és az ezúttal magyar kalauzt szakmája mestereként, az egyszerű halandók előtt örökké rejtve maradó titkok tudójaként mutatja be, aki azonban egy betegség miatt rosszul artikulál, elharapja a szavakat, így az elbeszélő időnként alig-alig érti őt.

Természetesen jóval többről van szó, mint az elbeszéléskötet egyik-másik darabjának továbbírásáról, hiszen az *Esti Kornél* egészében lett védjegye a nyolcvanas évek megújulásának, azaz „prózaforulatának”, ahogy Balassa Péter nevezte. Az írók bátorítást meríthettek Kosztolányi művéből, és nemcsak az elbeszélő irodalom, hanem az értekező próza is, amely másfél évtizeden át nem tudott betelni Kosztolányival és az *Esti Kornéllal*. Az ifjú irodalomtörténészek nem ritkán rajta próbálták ki felkészültségüket és leleményességüket. A rajongás és a hódolat persze átsugárzott Kosztolányi más műveire is, és nemcsak az irodalmat termékenyítette meg, hanem a filmet is, sőt – mint arra már bevezetőmben utaltam – a könnyűzenét is.

Talán nem tévedek abban, hogy napjainkban már túl vagyunk a Kosztolányi-renezsánsz delelőjén, és mintha a posztmodern divathullám is levonulóban lenne. Ámbár ki tudja? Hiszen Fesztbaum Béla Kosztolányi-estjére most is telt házak kíváncsiak és szinte lehetetlen rá jegyet kapni.

³⁸ *A bolgár kalauz – Болгарският кондуктор*, szerkesztette Svetla KJOSZEVA, Budapest, Pro Schola Bulgarica Alapítvány, 2003. A kötet természetesen Kosztolányi novelláját is tartalmazza.